

Академік НАН України К.М. СИТНИК

**ВИДАТНІ ВЧЕНІ-ЖІНКИ ІНСТИТУТУ
БОТАНІКИ ім. М.Г. ХОЛОДНОГО
НАН УКРАЇНИ**

В Інституті ботаніки, як і в багатьох інших біологічних установах, працює більше жінок, ніж чоловіків. Тепер, на початку 2011 року, у штаті Інституту всього 252 співробітники, з них жінок — 184, а наукових співробітників — 125. Серед науковців сьогодні 16 докторів наук — жінки. Це — Т.Л. Андрієнко, Н.А. Бісько, Н.О. Білявська, А.С. Бухало, І.О. Дудка, С.М. Зиман, О.К. Золотарьова, Н.В. Кондрацьєва, Є.Л. Кордюм, І.В. Косаківська, Г.М. Мордвинцева, Л.І. Мусатенко, О.М. Недуха, А.Ф. Попова, В.В. Протопопова, Е.Ф. Соломко. Ще зовсім недавно працювали З.І. Ветрова і Р.Ф. Процко. У різні роки пішли в інший світ доктори біологічних наук О.Т. Артюшенко, Г.Ф. Бачурина, Є.М. Брадїс, М.Я. Зерова, О.Д. Вісюліна, Д.М. Доброчаєва, Н.П. Масюк, О.Г. Судьїна, М.Ф. Смицька, В.П. Баннікова.

Протягом усього 90-річного періоду існування Інституту жінки займали в ньому найпочесніше місце й відігравали провідну, надзвичайно важливу роль в усіх процесах його життєдіяльності. Це підтверджують ті високі звання і державні нагороди, якими відзначений їхній внесок у розвиток ботанічної науки. Нині в Інституті є три члени-кореспонденти НАН України — І.О. Дудка, Є.Л. Кордюм, Л.І. Мусатенко. Усі вони, а також доктор біологічних наук А.Ф. Попова, заслужені діячі науки. Є.Л. Кордюм — лауреат Державних премій СРСР та УРСР, а І.О. Дудка — тричі лауреат Державної премії України. Її колеги-мікологи доктори біологічних наук Н.А. Бісько, А.С. Бухало, Е.Ф. Соломко та канд. біол. наук Н.Ю. Митропольська

теж лауреати Державної премії. Лауреатами іменних премій є доктори біологічних наук А.С. Бухало, І.О. Дудка, Л.І. Мусатенко, Н.В. Кондратьєва, В.В. Протопопова, Р.Ф. Процко. Лауреатами іменних премій були також В.П. Баннікова, Г.Ф. Бачурина, Є.М. Брадїс, В.Б. Варшавська.

Усіх цих жінок я знав і знаю особисто, десятки разів зустрічався з ними в їхніх (або ж моєму) робочих кабінетах, на різних наукових засіданнях, офіційних прийомах, за святковим чи урочистим столом, бував із ними у відрядженнях та експедиціях — у Ленінграді, Улан-Баторі, Іркутську, Тбілісі, Хошиміні, на Сейшельських островах, Мадагаскарі чи в Сінгапурі. Кожну з наших жінок я знав чи знаю від 10 до 50 років. Тому шаную і люблю їх не за ювілейними статтями чи некрологами, а за особистим сприйняттям — як друзів і колег, згадуючи та уявляючи наші нерідкі тривалі спілкування. Це дає мені підставу стверджувати, що найяскравішими, найавторитетнішими, найповажнішими, найсимпатичнішими, найпривабливішими і найбільш комунікабельними були Дарина Микитівна Доброчаєва, Олександра Трохимівна Артюшенко, Марія Флоріанівна Макаревич і Надія Прохорівна Масюк. На мій погляд, цим нашим жінкам притаманні ще багато най-, най-.

Першою жінкою, яку глибоко шанували в нашому Інституті як видатного ботаніка, була учениця О.В. Фоміна — Олена Дмитрівна Вісюліна.

Народилась Олена Дмитрівна в м. Києві в родині робітника-столяра у 1898 р. Закінчивши 1917 р. гімназію, вона вступила на природничий відділ Київських вищих жіночих курсів, де навчалася до 1920 р., а потім два роки працювала викладачем природознавства у трудовій школі. 1922 р. вступила до Київського інституту народної освіти, який закінчила в 1925 р., після чого працювала у трудових школах міста. 1927 р. вступила до аспірантури при Київському науково-дослідному інституті ботаніки, де одночасно працювала асистентом у відділі систематики вищих рослин. Після закінчення аспірантури Олена Дмитрівна — молодший науковий, а

О.Д. Вісюліна (1928 р.)

від 1935 р. — старший науковий співробітник. За сумісництвом працювала доцентом кафедри ботаніки Київського педагогічного інституту. 1939 р. в Київському університеті захистила дисертацію на тему «Родина жовтецевих флори Української РСР та її народногосподарське значення» на вчений ступінь кандидата біологічних наук.

Під час війни Олена Дмитрівна евакуювалася до Північно-Осетинської АРСР, працювала в міськзеленбуді м. Моздок, а потім — у садрадгоспі м. Янгиуль Ташкентської області Узбецької РСР. Повернувшись у 1944 р. до Києва, вона продовжує працювати старшим науковим співробітником Інституту, а водночас — доцентом кафедри вищих рослин Київського університету. Докторську дисертацію «Родина бобових флори УРСР та

її народногосподарське значення» захистила 1956 р. в Інституті ботаніки АН УРСР. Олена Дмитрівна Вісюліна опублікувала 75 наукових праць, переважно з морфології і систематики вищих рослин, була також членом редакційних колегій видань «Флора УРСР», «Визначник рослин України», автором кількох посібників для середньої школи. У «Флорі УРСР» Олена Дмитрівна опрацювала 30 родин, зокрема такі значні, як бобові, жовтецеві, пасльонові, дзвоникові. Вона також є одним з основних авторів «Визначника рослин УРСР». О.Д. Вісюліна у співавторстві з М.В. Клоковим опублікувала посібник для середньої школи «Короткий визначник рослин УРСР» у двох виданнях (1948, 1952).

Чимало енергії віддала Олена Дмитрівна популяризації науки. Вона опублікувала шість науково-популярних праць окремими брошурами.

У «Флорі УРСР» Олена Дмитрівна описала 13 нових для науки видів (*Aconitum rogoviczii* Wissjul., *A. odontandrum* Wissjul., *Delphinium sergii* Wissjul., *Pulsatilla ucrainica* (Ugr.) Wissjul., *Cytisus kreczetoviczii* Wissjul., *Medicago kotovii* Wissjul., *Linum ignotum* Wissjul., *Althaea bordzilowskii* Wissjul., *Malva pulchella* Wissjul., *Campanula polessica* Wissjul., *C. pulchra* Wissjul., *Plantago borysthenica* (Rog.) Wissjul., *P. latifolia* Wissjul.), а також 15 різновидностей і 10 нових форм. Дванадцять нових комбінацій видів, описаних раніше як види, перевела в різновидності.

Олена Дмитрівна не була кабінетним ученим, вона любила експериментальну роботу. Так, на експериментальній польовій базі Інституту в Феофанії, що під Києвом, створила колекцію рідкісних видів рослин. Вона була також небайдужою до громадської роботи, брала в ній активну участь, певний час очолювала профспілкову організацію Інституту.

Для мене особисто (сподіваюсь, і для багатьох колег з Інституту мого покоління) найбільш привабливою була інтелектуальна, закохана в ботаніку, літературу та мистецтво Дарина Доброчаєва. Їй були притаманні безмежна доброта, щедрість, гостинність, усі жіночі чесноти. Я часто говорив і ще раз повторюю: без Дарини Микитівни в Україні не було б Ботанічного музею як частини Національного науково-природничого музею України.

Висока, ставна, з розкішним каштановим волоссям, з доброю посмішкою, Д.М. Доброчаєва була невід'ємною частиною Інституту ботаніки, приваблювала до себе співробітників глибокими знаннями флори України, історії ботанічної науки і, безперечно, прекрасними людськими якостями.

Старовинне російське прізвище дісталось їй від чоловіка-льотчика, який загинув під час Великої Вітчизняної війни. І це прізвище якнайкраще розкриває суть цієї прекрасної, дивовижної жінки, силу її духу. Духу людини, яка усім, кожному бажала добра. Вона об'їздила півсвіту, відкрила немало нових видів рослин, описала більше як півтисячі ра-

Д.М. Доброчаєва

ніше відомих видів на сторінках багатотомної «Флори УРСР». Ця жінка, сповнена величі та гідності, визначний ботанік, Велику Вітчизняну війну провела на фронті, разом із солдатами пройшла пів-Європи. Уночі вона уважно, ловлячи кожне слово, слухала радіо і друкувала останні зведення Совінформбюро, а вдосвіта бігала по палатках бійців, намагаючись якнайшвидше роздати їм тексти зведень, підготувати їх морально до наступу. За таких обставин сформувався її великий дар — уважного ставлення до людської долі, до кожної людини. Якось вона сказала: «Краще виправдати двох винних, ніж засудити одного невинного».

Я не знаю жодної іншої людини в нашій Академії наук, яка б з такою вдячністю і теплотою говорила про своїх учителів! І не тільки говорила, а й робила усе для того, щоб зберегти пам'ять про них і довести до нових поколінь їхню безцінну наукову спадщину, простежити за формуванням цих непересічних особистостей української ботанічної науки.

Дарина Микитівна завжди з великим бажанням і одкровенням захоплено розповідала про видатного українського ботаніка-флориста Михайла Васильовича Клокова — свого першого вчителя і наставника, який керував її науковими дослідженнями, розпочатими ще у студентські роки в Харківському університеті. Видатний систематик, М.В. Клоков описав близько шестиста нових для науки видів рослин, опублікував 150 наукових праць і прищепив своїй талановитій учениці любов до рослинного світу, потяг до його пізнання. Сама Дарина Микитівна вивчала у «Флорі України» рід Волошка і виявила, що в Україні налічується 60 видів цього роду. Якось вона розповіла про випадок, який стався з нею і стосувався Волошки перлистої, на етикетці якої в гербарії міста Миколаєва щодо її місцезнаходження було написано: «піски за вокзалом». А за вокзалом пісків уже давно не було, адже місто розрослося, змінилася екологія довкілля. Пішла вона шукати того василька. Ходила, ходила, втомилася і натрапила на палісадник якогось дитячого садка, сіла і зненацька побачила Волошку перлисту. «Я їй вклонилася», — розповідала мені професор Доброчаєва, моя колега, вірний друг і великий трудівник на ниві ботаніки.

Ботанічна спільнота має бути вдячна Д.М. Доброчаєвій за повернення із небуття творів одного з найцікавіших флорогенетиків світу — М.Г. Попова, чий вибраний твори були видані лише завдяки незборимій наполегливості та величезному ентузіазму Дарини Микитівни. Вона створила також життєпис непересічного ботаніка — В.І. Липського, який був одним із президентів славетної Академії наук України (тоді УРСР).

Серед жінок Інституту зі спеціалістів, які досліджували спорові рослини, великою повагою усіх членів наукового колективу користувалася Марія Флоріанівна Макаревич. Її вважали принциповою та вимогливою, науковцем широкої ерудиції і водночас людиною, щиро закоханою в художню літературу та мистецтво, з тонким почуттям гумору.

Доктор біологічних наук Марія Флоріанівна Макаревич — учениця і соратниця А.М. Окснера, відомий дослідник лишайників Українських Карпат. Надзвичайно важливим внеском М.Ф. Макаревич у ботанічну науку є по-

пуляризація підходів аналізу флори, історичної географії лишайників, картування їхнього поширення, а також вивчення окремих таксонів лишайників Євразії.

Марія Флоріанівна народилася в сім'ї відомого на Черкащині лікаря Флоріана Макаровича. Закінчивши Київський державний університет, працювала в Інституті з 1940 по 1982 р. і була найкращим знавцем ліхенофлори Українських Карпат. У 1946 р. захистила кандидатську, а в 1963 — докторську дисертації. За матеріалами докторської дисертації 1963 р. вона опублікувала монографію «Аналіз ліхенофлори Українських Карпат», в якій були наведені результати досліджень флори лишайників, що містили 860 видів. Ця монографія мала надзвичайно важливе значення для популяризації основ здійснення історико-географічного аналізу регіональних ліхенофлор.

У 1982 р. було опубліковане унікальне видання — «Атлас географического распространения лишайников Украинских Карпат» (Макаревич, Навроцкая, Юдина), якому сьогодні немає аналогів у світі: для кожного з 860-ти видів лишайників цього регіону наведена карта поширення їх у межах району досліджень, а також перелік усіх відомих місцезнаходжень.

Вагомим є також внесок М.Ф. Макаревич до «Флори лишайників України» (Окснер, 1956, 1968, 2010), а також «Определителя лишайников СССР» (1971, 1977). Вона описала 13 нових для науки видів і внутрішньовидових комбінацій — за результатами вивчення лишайників Українських Карпат України, а також російського Далекого Сходу (див. Кондратюк, Топачевський, 2008).

Марія Флоріанівна Макаревич була науковим керівником кандидатської дисертації ще однієї чудової жінки — І.Л. Навроцької, яка згодом багато років присвятила роботі у Спеціалізованій науковій раді Інституту, обіймаючи посаду вченого секретаря.

Марія Флоріанівна була вірним другом і соратником свого чоловіка О.В. Топачевського — академіка, директора Інституту гідробіології. Власне з О.В. Топачевським вони спільно підготували й опублікували великий посібник — «Краткий визначник пресноводных водоростей УРСР» (Топачевський, Макаревич, 1955). М.Ф. Макаревич була також редактором низки монографій з вивчення водоростей України та окремих випусків «Определителя пресноводных водорослей Украины»¹.

Не менш шанованою серед науковців-ботаніків, зокрема альгологів, систематиків, флористів, була Надія Прохорівна Масюк. Представник молодшого, порівняно з М.Ф. Макаревич, покоління кріптогамістів, Надія Прохорівна була дуже близькою за світосприйняттям, інтелігентністю, високою освіченістю до своєї старшої колеги і друга. Їх поєднав академік Топачевський, який був науковим керівником Надії Прохорівни ще зі студентських років. Марія Фло-

¹ Макаревич М.Ф. Аналіз ліхенофлори Українських Карпат. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963 б. — 265 с.

Макаревич М.Ф., Навроцкая И.Л., Юдина И.В. Атлас географического распространения лишайников в Украинских Карпатах. — Киев: Наук. думка, 1982. — 404 с.

ріанівна — науковий редактор декількох монографій і посібника, що підготувала Н.П. Масюк; вони часто обмінювалися думками з приводу новинок художньої літератури, важливих подій у житті Інституту та України.

Надія Прохорівна Масюк — всесвітньовідомий учений, видатний український альголог, доктор біологічних наук, професор, талановитий педагог. Народилася вона в Києві у сім'ї вчителів. Закінчивши Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка (1957), Надія вступає до аспірантури Інституту ботаніки АН УРСР. У 1964 р. успішно захищає кандидатську дисертацію «Протококковые водоросли водоемов Западно-Украинского Полесья». По закінченні аспірантури залишається працювати в Інституті, де проходить шлях від молодшого наукового співробітника до завідувача відділу альгології (1966—1972). З 1972 по 1985 р. Надія Прохорівна очолювала кафедру нижчих рослин Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У 1973-му захистила докторську дисертацію «Рід *Dunaliella* Teod., морфологія, систематика, екологія, географічне поширення та перспективи практичного використання». У 1978-му їй присвоїли звання професора. У 1986 р. Н.П. Масюк повертається до Інституту ботаніки, де до останніх днів свого життя працює на посаді провідного наукового співробітника.

Міжнародне визнання Надії Прохорівни принесли її розробки в галузі таксономії, флористики, екології, еволюції, онтогенезу, фізіолого-біохімічних особливостей зелених водоростей, їх практичного використання. Вона описала понад 50 нових для науки таксонів водоростей. Н.П. Масюк запропонувала новаторські підходи до розв'язання загальнобіологічних проблем, зокрема: походження евкаріотичної клітини, морфології та цитології евкаріотичних водоростей, місця і ролі цих рослин в еволюції життя на Землі, вивчення фоторецепторних систем і фоторуху монадних водоростей, ботанічної термінології та номенклатури. Надія Прохорівна уперше запропонувала еволюційні концепції морфологічного типу водоростей, описала новий тип їхньої морфологічної структури, розробила схеми філогенетичних зв'язків, визначила місце у системі живих організмів. Останні результати, отримані нею під час досліджень, були викладені в монографіях «Эволюционные аспекты морфологии эукариотических водорослей» (1993), «Водоросли в системі органічного світу» (2002). Н.П. Масюк — співавтор праці «Пресноводные водоросли Украинской ССР», що й донині є одним із найкращих посібників з альгології.

Надія Прохорівна, уже будучи важкохворою, продовжувала наполегливо працювати. Так, за останні роки свого життя вона підготувала до публікації випуск «Флора водоростей України. Фітомонади», що вийшов у світ 2010 року, тобто вже після її смерті.

Надзвичайно важливу частку життя Н.П. Масюк складала її педагогічна діяльність. Професор Н.П. Масюк, педагог від Бога, своїми лекціями та власними вчинками надихала учнів на глибоку повагу до вчителів, найкращих традицій вітчизняної ботаніки. Серед випускників кафедри нижчих рослин — десятки докторів і кандидатів наук з гордістю називають себе учнями Надії Прохорівни Масюк. Вона внесла найвагоміший вклад у створення української (київської)

школи ґрунтових альгологів, визнаної світовою спільнотою фікологів.

Крім наукових інтересів, Н.П. Масюк вирізнялася як людина високих ідеалів, великої любові до України і рідної мови. Це була освічена, інтелігентна людина, яка крізь усе життя проне-сла високі ідеали. Понад усе вона зберігала власну гідність, плекала порядність у стосунках із колегами, виявляла глибоку повагу до вчителів і наставників — Д.К. Зерова, О.В. Топачевського, А.М. Окснера.

Окремо мені хотілося б торкнутися ще давніших сторінок історії Інституту. У 1934—1941 роках минулого століття в нашому Інституті працювала відомий анатом і фізіолог рослин Марія Никифорівна Мойсеева, яка багато часу приділила так званому мітогенетичному промінню. Протягом 15-ти років вона здійснила ряд критико-експериментальних досліджень з метою перевірки запропонованих різними авторами методів вивчення цього проміння (кореневий метод, пов'язаний із дослідженнями на коренях цибулі, та дріжджовий, запропонований О.Г. Гурвичем, а також колориметричний метод А.П. Потоцької) і отримала незаперечний негативний результат, тобто довела, що мітогенетичні ефекти, які спостерігали різні автори, — це результат впливу сторонніх факторів, що не бралися до уваги. Точність і бездоганність її експериментів була визнана як у нашій країні, так і за кордоном. У 1969 р. з цього питання М.Н. Мойсеева підготувала докторську дисертацію «Мітогенетичні промені та мітогенетичні методи», від захисту якої за станом здоров'я відмовилася, незважаючи на позитивні рецензії опонентів.

Пізніше Марія Никифорівна переробила дисертаційну роботу, додала розділ про спонтанне слабке світіння у відомій зоні оптичного спектра і підготувала до друку монографію «Мітогенетичні промені, мітогенетичні методи і спонтанне надслабке світіння живих тканин та органів у видимій області спектра».

Багато уваги приділяла М.Н. Мойсеева різним питанням трансплантації рослинних тканин. Вона, зокрема, довела, що щепи найкраще зростаються тоді, коли на них попадає сонячне світло. Згодом Марія Никифорівна встановила, що при щепленні трав'яних рослин прищепа досить часто розвиває свою власну кореневу систему, яка зростається з підщепою і утворює химеру, а тому в дослідях із вивчення трансплантації цих рослин конче потрібний анатомічний аналіз підщепи. Треба, щоб експериментатор на основі анатомічного аналізу мав можливість у кожному окремому випадку дати кількісну оцінку та якісну характеристику міри зростання щеплених компонентів і на основі їх довести, як і чому щеплені компоненти впливають один на одного.

М.Н. Мойсеева

Ще одним напрямком наукових досліджень М.Н. Мойсеевої були фітогормони. У першій роботі, виконаній під керівництвом М.Г. Холодного в 1928 р., вона встановила, що тогочасне уявлення про розташування ростових речовин тільки в самому верхечку колеоптилів кукурудзи спостерігається лише в дуже молодих колеоптилів, а у більш стиглих певна кількість ауксинів міститься на всьому органі, щоправда, поступово зменшуючись від верхівки до основи. Пізніше, досліджуючи трансплантацію, М.Н. Мойсеева відкрила хлорофілоносну тканину в судинно-волокнистих пучках (у лубі, камбії і деревині) гарбузового стебла. Зацікавившись функцією цих хлоропластів, вона застосувала так званий кореневий метод М.Г. Холодного з непошкодженими проростками кукурудзи і встановила наявність фітогормонів у клітинах із цими хлоропластами. Коли у тканинах зникають пігменти, зникають і фітогормони. У подальшому вона старанно дослідила анатомію усіх наземних органів дводольних рослин (стебло, черешки, бруньки, квітконіжки, молоді пуп'янки та насіння) і пересвідчилася в тому, що у глибинних зелених тканинах, вкритих іншими тканинами, завжди містяться фітогормони. На тій підставі, що затемнені «не асимілюючі» хлоропласти завжди розміщені навколо первинних судин або прилягають до них, М.Н. Мойсеева висловила припущення, що ці хлоропласти є гормонотвірними і що вони беруть участь у пересуванні поживних речовин.

Слід згадати також дослідження М.Н. Мойсеевої з анатомії рослин. Особливо широковідомими стали її праці з вивчення анатомічних показників у хвойних. Уперше у світовій літературі в них було доведено, що закономірність, виявлена В.Р. Заленським у *Angiospermae* (закон Заленського), властива і *Gymnospermae*, у яких вона набирає своєрідного характеру: чим вище на дереві росте хвоїнка, тим вона довша, ширша, товща, тим більше в ній механічних елементів, вища маса асиміляційної тканини, ширші смоляні ходи в асиміляційній тканині і більша їх кількість, частіше спостерігаються центральні смоляні ходи, товщий епідерміс, більше продихів; чим нижче росте на дереві хвоїнка, тим менші усі ці показники; з віком, а також залежно від освітлення ці величини теж змінюються.

На основі анатомічних досліджень М.Н. Мойсеева внесла деякі корективи до систематики роду *Acer*, зокрема підтвердила висновки Г. Варсова і А.І. Пояркової про систематичну близькість *A. campestre* L. до *A. platanoides* L. та *A. laetum* С. А. Меу., а не до *A. monspessulanum* L., як вважав Ф. Пакс. Усього вона опублікувала близько 60 наукових праць.

Марія Никифорівна була обрана членом Київського товариства природознавців (1916), Німецького ботанічного товариства (1929), а також Українського та Всесоюзного ботанічних товариств (1951).

М.Н. Мойсеева надзвичайно доброзичливо й уважно ставилася до молодих учених, активно спілкувалася з ними. Завжди допомагала їм порадами. Більш невтомної жінки і прекрасного вченого в Інституті я не знав.

Із найстаршого покоління видатних жінок Інституту, безперечно, слід згадати Є.М. Брадів — відомого радянського геоботаніка і болотознавця, чудову людину, талановитого самобутнього вченого. Вона запам'яталася усім, хто з нею

працював і спілкувався, скромною, широю, сміливою, сильною духом, надзвичайно працювитою, доброю, чистою серцем.

Батько Єлизавети Модестівни за революційну діяльність був засланий до Сибіру. Єлизавета Модестівна закінчила Московський університет. Керівником її як аспірантки був В.В. Альохін, котрий очолював московську геоботанічну школу. Зі студентських років і до останніх днів життя вона виявляла великий інтерес до геоботаніки та боліт. Із 1938 р. по 5 травня 1975 Є.М. Брадїс працювала в Інституті ботаніки АН УРСР. Їй належать численні наукові праці, серед яких дві капітальні фундаментальні монографії — «Болота УРСР» (1969, разом із Г.Ф. Бачуриною) і «Торфово-болотний фонд, його резервування та використання» (1973).

Гаряче, рішуче, інколи уїдливо і по-пролетарськи завзято Єлизавета Модестівна захищала і зберігала від руйнації цінні в ботанічному аспекті болота України. Вона спільно з Ганною Федорівною Бачуриною описала близько трьохсот (300!) боліт. Ці дві ніжні, тендітні, терплячі, не дуже фізично міцні, але сильні розумом і духом жінки наче прикипіли серцем до боліт і змогли глибоко та всебічно вивчити кожне з них, їхні генетичні стадії формування і запропонували шляхи сільськогосподарського освоєння.

І в наукових працях, присвячених ботанічному районуванню, і під час повсякденного обговорення результатів досліджень Є.М. Брадїс завжди була принциповою, небайдужою, брала активну участь у полеміці та дискусіях. Своєю принциповістю, оригінальністю мислення, послідовністю викладу і глибиною наукової думки захочувала колег, зокрема своїх учнів, до критичного аналізу обговорюваних проблем.

Дуже добре, що її учениця, нині доктор біологічних наук, завідувачка лабораторії Інституту Тетяна Леонідівна Андрієнко, наче підхопивши знамено своєї вчительки, самовіддано працює, завжди перебуваючи на передньому краї науки, активно захищає болота від чиновницького свавілля, є справжньою послідовницею своєї Вчительки.

До покоління Є.М. Брадїс і Г.Ф. Бачуриної можна віднести також Олександрю Трохимівну Артюшенко — ученицю та послідовницю Д.К. Зерова і А.М. Окснера, які завжди високо цінили її жіночі чесноти, веселий, радісний, добрий характер, гарячий темперамент і наукові здібності та успіхи своєї землячки з Луганська.

У цьому ряду наших жінок згадаю також видатного міколога Радянського Союзу, лауреата Державних премій УРСР, професора Марію Яківну Зерову, яка працювала в Інституті з 1934 р., очолювала відділ мікології в 1963—1971 роках. Її глибоко поважали усі співробітники Інституту і як великого міколога, і як милу, ніжну, уважну, добру дружину і матір. Мало хто знав, що, крім науки, вона любила добродійні справи — завідувала касою взаємодопомоги. Кожний співробітник мав можливість

М.Я. Зерова

будь-коли попросити і завжди одержував невелику, але вкрай потрібну йому суму грошей, а водночас із приємністю і насолодою обмінятися думками з цікавою, розумною і добре поінформованою людиною — дружиною директора Інституту, його другом і помічницею. Як зараз бачу: шоранку о 9⁰⁰— 9¹⁵ Дмитро Костьович і Марія Яківна Зерови поволі рухаються в напрямку Інституту по вулиці Рєпіна (нині Терещенківська). Ці чоловік і дружина майже в усьому були прикладом для наслідування. Дружина керівника будь-якої установи завжди має можливість зробити щось негативне для підлеглих чоловіка, але за багато десятиліть Марія Яківна, захоплена своєю мікологією, а також завдяки інтелігентності та аристократизму, високій моралі й гідності, жодного разу не погрішила перед своїми співробітниками. А її внесок у фундаментальну і прикладну мікологію² та у створення творчої і доброї атмосфери в нашому колективі був величезний. Усі ми, співробітники Інституту, згадуємо Марію Яківну лишень добрим словом.

На превеликий жаль, сьогодні з нами уже немає завідувачки відділу біохімії рослин О.Г. Судьїної та завідувачки відділу ембріології В.П. Баннікової. Вони запам'яталися мені кожна по-своєму: Олена Григорівна — своїм постійним прагненням силами біохіміків влити свіжу кров і можливості у розвиток флористики та систематики. І хоча сьогодні в Інституті фахівці у цих галузях не виявляють жодного інтересу до подібних прагнень, я переконаний, що настане час і для ботаніко-біохімічних поглядів, притаманних філософії Олени Григорівни.

В.П. Баннікова багато робила і зробила для збереження, збагачення та розвитку ембріології рослин Інституту. Вважаю, що найкращою пам'яттю про цю активну і небайдужу дослідницю процесів зародження життя рослин буде продовження її наукових праць та ідей в Інституті, хоча, на жаль, останніми роками не відчувається бажання керівництва продовжувати справу наших видатних жінок.

Багато облич з'являється і зникає у *вічному дзеркалі* ботанічної науки. Неможливо розповісти про кожне з них. Я згадав лише тих жінок-ботаніків, яких знав особисто, вибирав їх за науковими заслугами. Кожна згадана особистість — це продукт колективної пам'яті сучасних ботаніків, тих, що сьогодні працюють, і тих, хто уже пішов від нас. Можливо, не кожна особистість виявиться кращою із кращих за об'єктивним внеском у науку, але я намагався, згадуючи наші зустрічі та їхні справи, сподівання, надії, сказати про них добрі слова, розповісти з любов'ю і вдячністю.

Про наших сучасниць — І.О. Дудку, Є.Л. Кордюм, Л.І. Мусатенко, В.В. Протопопову, А.С. Бухало, Г.М. Мордвинцеву, Е.Ф. Соломко, А.Ф. Попову, О.М. Недуху, Н.О. Білявську, О.К. Золотарьову, — очевидно, багато говорити не слід, бо

---

² Результати наукових досліджень аскоміцетів і макроміцетів М.Я. Зерової увійшли до відповідних томів «Визначника грибів України». Крім того, вона є автором численних науково-популярних книг, написаних особисто або у співавторстві, серед яких найвідоміші: «Атлас грибів України» / М.Я. Зерова. — К.: Наук. думка, 1974. — 252 с.; «Атлас істівних і отруйних грибів» / М.Я. Зерова, Г.Л. Роженко. — К.: Наук. думка, 1970. — 315 с.; «Істівні та отруйні гриби Карпатських лісів» / М.Я. Зерова, С.П. Вассер. — Ужгород, Карпати, 1972. — 125 с.

про їхній повсякденний внесок у різні розділи науки ботанічна спільнота України дізнається постійно з «Українського ботанічного журналу» та інших часописів і монографій.

Мабуть, не слід також ще і ще раз переконувати читачів нашого журналу, що жінки-ботаніки вносили і вносять величезний вклад у розвиток науки Ботаніки, а їхнє місце в Інституті — центральне і вагоме. Додам лише, що ми пишаємося не тільки тими нашими жінками, які відзначені високими званнями і ступенями. Для нас не менш важлива роль жінок, котрі займають посади інженерів, бухгалтерів, лаборантів, прибиральниць, чергових. Назву лише декого з них, зокрема, Михайлину Василівну Очківську, яка працює в Інституті 48 років; Тетяну Іванівну Бондаренко — 43 роки; Аллу Михайлівну Вербицьку — більше 27 років. Чимало прекрасних жінок-помічниць науковців Інституту було і серед тих співробітників, яких уже немає з нами. Це — Г.Л. Роженко, що багато років працювала лаборанткою, А.О. Шматко — інженер професора М.Я. Зерової, Н.Г. Безніс — інженер ліхенологічного гербарію, А.П. Брайон — старший інженер відділу фізіології рослин.

Варто сказати, що, за даними Інституту статистики ЮНЕСКО, в науці, як і раніше, домінують чоловіки. В усьому світі лише одну чверть учених становлять жінки; приблизно 10 % університетських професорів і менше 5 % членів академій наук — представниці прекрасної статі. Серед Нобелівських лауреатів із 840 нагороджених — лише 41 жінка.

У 1998 році ЮНЕСКО започаткувало нагородження жінок міжнародною премією «Для жінок у науці». Міжнародний день науки — 10 листопада, наприклад, у Росії відзначається урочистою церемонією вручення національних стипендій ЮНЕСКО. Десять російських жінок-учених отримали цю нагороду.

Програма національних стипендій існує сьогодні в 45-ти країнах. У рамках цієї ініціативи було заохочено понад 700 молодих дослідниць. На превеликий жаль, в Україні такої програми немає. Так є тому, що, очевидно, інститути НАН України байдуже ставляться до талановитих і перспективних учених-жінок у різних галузях знань, до їх наукової кар'єри. Та все ж я сподіваюсь, що прийде і на нашу вулицю свято, а наразі щиро дякую жінкам-співробітницям Інституту ботаніки, які протягом 90 років його існування вносили і продовжують вносити свій гідний вклад у розвиток фітобіології.